

Душко ТОМОВСКИ

И. — Е. ЛАБИО-ВЕЛАРИ ВО ГЕРМАНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Проблемот за рефлексите на и.-е. лабио-велари *qu*, *quh*, *gu*, *guh* во германските јазици до денешен ден е спорен меѓу индо-европеистите и германистите. Причината за несигурноста во врска со рефлексите на овие консонанти во германските јазици доаѓа, како што ќе видиме подолу, од несигурната етимологија.

1. Рефлексиите на и.-е. лабио-велар *qu*

Постојат обиди рефлексите на овој лабио-велар во германските јазици да се дефинираат со следново правило: германското *h* (хипо-тетичен консонант кој по фонетски пат морал да резултира од и.-е. *qu* по 1. консонантска мутација) пред вокали од заден ред *o*, *ō*, *u*, *ū* го губи лабијалниот елемент, а пред вокали од преден ред, вклучително и *a*, се задржува лабијалниот елемент¹. На пример: и.-е. *q^ue-* > гот. *hwis* (чиј), ст.-в.-нем. *hwes*, но и.-е. *q^uo-* > ст.-шведски *har* (чий); и.-е. *q^uei-* (мир, лат. *quies* = мир), гот. *hveila* (време, час), но, и.-е. *q^uoi-* > гот. *haims*, ст.-в.-нем. *heim* (дом). Отстапувањата од ова правило се толкуваат со дејството на аналогијата. Меѓутоа, Лејн² со примери од и.-е. корени *q^ue-/q^uo-* и со презентот од и.-е. корен *leiq^u-* чии тематски вокали се *o* за 1. лице еднина и множина и за 3. лице множина, а *e* за останатите лица, покажа дека ова правило е неодржливо и дека аналогијата не може да го спаси, бидејќи се работи за дејствување на малубројни форми. I.-е. презент од овој корен гласи; *leiquō*, *leiquesi*, *leiqueti*, *leiquomos*, *leiquete*, *leiquonti*. Според ова правило, овие форми во пра-германскиот би требало да гласат *līxō*, *līxwizi* *līxwidi*, *līxomaz*, *līxwede*, *līxandi*. Меѓутоа, во готскиот насекаде се јавува *hw*. Веќе од парадигмата на презентот во која формите се три на три, аналогијата би била сомнителна. Меѓутоа, според оваа теорија, аналогијата би требало да се протегне врз инфинитивот *lihvan* од **lixanan*, врз пар-

¹ E. Zupitza, *Die germanischen Gutturale*, S. 49—101; W. Streitberg, *Urgermanische Grammatik*, SS. 110—111; E. Prokosch, *A Comparative Germanic Grammar*, p. 72.

² G. Lane, *The Labiovelars before ð in Germanic*, pp. 17—21.

тиципот на сегашното време кој во и.-е. свршува на *-ont-*, пра-герм. на *-and*, врз партиципот на минатото време, кој во и.-е. свршува на *-onos* и врз сите времиња на оптативот чиј тематски елемент е *-o-i->* пра-герм. *ai*. Лабио-веларот се наоѓа пред вокал од преден ред само уште во 2. лице сингулар на императивот. Лејн вели: „Од овој преглед верувам дека ќе се согласиме, зашто најголемиот дел од презентните форми не би требало да покажуваат лабијал ако тргнеме по ова мислење, и дека редовното проширување на лабијалот би морало да се должи на едно значително влијание на еден мал број форми“³.

Крае⁴ поставува поеластично правило. Тој вели дека германското *h* како такво се задржало само во готскиот како *hw*. Инаку во почетокот на зборот е *hw* (оттука во ст.-в.-нем. *h*), а во средината на зборот *-h-*. На пример: лат. *quod* (што) - гот. *hwa*, ст.-сакс. *hwat*, ст.-англ. *hwaet*, ст.-в.-нем. (*h*)*waz*. Во средината на зборот: лат. *sequor* (следам) - гот. *saihwan* (гледам, одн. следам со очи), ст.-сакс., ст.-в.-нем. *sehan*. Но и ова правило наидува на тешкотии, ако се земат предвид формите за претерит плурал како ст.-в.-нем. *liwun* (синг. *lêh*) од и.-е. корен **leiq-*, *sawun* (синг. *sah*) од и.-е. корен **sequ-*. Меѓутоа, и во овие форми потекнува не од и.-е. *qu* туку, поради дејството на Вернеровиот закон, од *g*, па правилото на Крае може да функционира доколку формите со *w* се третираат посебно според Зиверсовото правило (в. подолу).

Посебен проблем претставува рефлексот на и.-е. *qu* пред консонант. Всушност рефлексот е лабијал, меѓутоа, не може да се предвиди кој. Потпирајќи се врз Цупица⁵, Лејн⁶ препорачува „за секој одделен случај независно да се бара потеклото“. Такви случаи се на пример: и.-е. **penque* - герм. **fims(e)*, гот. *fims*, ст.-англ. *fif*, ст.-в.-нем. *fiuf*, *fiuf*; и.-е. **quatuor* (четири) - гот. *fidwor*, ст.-англ. *feowur*, *four*, ст.-в.-нем. *fior*; и.-с. **ulqnos*, пра-герм. **uulfaz* (волк) - гот. *uulfs*, ст.-англ. *wulf*, ст.-в.-нем. *wolf*, итн. Првиот случај се објаснува со „далечинска асимилација“ (дејство на иницијалното *f* < и.-е. *p*); вториот со аналогија од претходниот збор; за третиот збор мислењата се веќе дивергентни. Цупица, покрај наведениот корен, допушта и друг **ulp-* (лат. *volpes* = лисица), од овој корен ги изведува германските зборови. Лејн, поради ст.-исл. форма *ulgr*, мисли дека се работи за контаминација на двете форми, при што формите на останатите германски јазици ги изведува од и.-е. корен **ulp-*. Бенет⁷ ја допушта уште и можноста за позајмување на *p* од некој „*p*-дијалект“ (латинскиот, кој е *q*-дијалект, според Бенет, го има позајмено зборот *lupus* од сабинскиот, кој е *p*-дијалект).

³ Истиот, цит. д., стр. 17.

⁴ H. Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft*, I, S. 83.

⁵ E. Zupitza, цит. д., стр. 16 и след.

⁶ G. Lane, *Pure Labials from Labiovelars in Germanic*, p. 192.

⁷ W. Bennett, *Pre-Germanic (p) for Indo-European (k^w)*, p. 244.

2. *l.-e. q^uh*

За рефлексите на и.-е. *q^uh* во германските јазици нема сигурни примери.

3. *Рефлексиите на и.-е. лабио-велар g^u*

За рефлексот на и.-е. *g^u* во германските јазици, кој по 1. консонантска мутација би требало да биде *kw*, Зиверс⁸ го постави следново правило: во средината на зборот пред акцентиран слог се чува само лабијалниот елемент *w*. На овој начин се објаснуваат формите на претерит плурал, на пр. ст.-в.-нем. *lêh* — *liwum* (в. горе), како и 2. лице претерит сингулар во западно-германските дијалекти, на пр. ст.-в.-нем. *liwi*, при што се тргнува од претпоставката дека оваа форма потекнува од безаугментен аорист со акцент врз следниот слог. Меѓутоа, Макев⁹ смета дека, со оглед на нејасните односи меѓу и.-е. и германскиот акцент, ова правило не е сигурно. Крае од своја страна го поставува следново правило: „Во готскиот *q* (одн. *k* со заокружување на усните), инаку *qi*, *kw* и слично, откаде често *k*“¹⁰. Примери: и.-е. **g^umet* - гр. βάλω, лат. *venīō* - гот. *quītan*, ст.-англ. *ситан*, ст.-в.-нем. *quētan*, *сотан*; и.-е. **g^uenā*, гр. γυνή (дор. βανῆ), ст.-сл. жена - гот. *qinō*, ст.-англ. *swene*, ст.-сакс., ст.-в.-нем. *quēna*. Штрајтберг¹¹ го прецизира ова правило: *q* пред палатален вокал, а *k* пред гутурален вокал; на пример, ст.-в.-нем. *quētan*, *quēna* (пред палатален вокал), но *сотан*, *chone* (дуални форми од *quētan*, *quēna*, пред гутурален вокал). Според Лејн¹² рефлексот на и.-е. *g^u* е *kw*. За тоа, според него, постојат сигурни етимолошки докази, какви што ст.-в.-нем.: *quellan* (извира), *qualm* (смрт). Меѓутоа, според него, сомнително е дали и.-е. *g^u* може во германскиот да даде само *k*, одн. да се изгуби лабијалниот елемент. Оваа несигурност доаѓа поради сомнителната етимологија. На пример, не е сигурно дали зборот *kalt* (студен) може етимолошки да се поврже со *quellan* (извира) или ст.-в.-нем. *kuo* (крава), ст.-англ. *сѝ*, ст.-сакс. *kō* да се изведе од и.-е. **g^uōm* (говеда).

4. *Рефлексиите на и.-е. лабио-велар g^uh*.

Мислењата за рефлексите на овој и.-е. лабио-велар се најдивергентни. Цупица¹³ смета дека герм. *gw* < и.-е. *g^uh* го губи лабијалниот елемент зависно од акцентот, а не од вокалот што следи. Штрајтберг¹⁴

⁸ F. Sievers. Zur Accent- und Lautlehre der germanischen Sprachen, S. 149.

⁹ Сравнительная грамматика германских языков, II, стр. 24.

¹⁰ H. Krahe, цит. д., стр. 92.

¹¹ W. Streitberg, цит. д., стр. 134.

¹² G. Lane, The Labiovelars. . . , стр. 12 и след.

¹³ E. Zupitza, цит. д., стр. 101.

¹⁴ Streitberg, цит. д., стр. 122.

смета дека *gw* останува по назал и пред палатални вокали, на пр. гр. *διψή* (глас) < и.-е. **soŋg^{ua}* - гот. *sigggwan*, ст.-сакс., ст.-англ., ст.-в.-нем. *singan*; лабијалниот елемент се губи пред гутурални вокали, вклучително и герм. *a* < и.-е. *o*. На пр. гр. *Θεινω* (убиство) < и.-е. **guhenjo* (убиство) - ст.-сакс. *gūdea* (борба), ст.-англ. *gūd*, ст.-в.-нем. *gund-fano* (бојно знаме) < и.-е. **g^{uh}ntiā*; гутуралниот елемент се губи пред палаталните вокали, на пр. гр. *νίφα* (снег), лат. *nix*, ст.-сл. *snĭgъ* < и.-е. **snoiguhos* - гот. *snaiws*, ст.-англ. *sná(w)*, ст.-в.-нем. *snéo*, ген. *snewes*. Слично е и кај Крае¹⁵, но кај него од пра-германското *gw* се добива *w* пред палатални вокали, вклучително и пред *a* < и.-е. *o*. На пр. ст.-инд. *gharamá* (жар), лат. *formus* < и.-е. *guhormos* - гот. *warmjan* (топли), ст.-англ. *wearm*, ст.-сакс., ст.-в.-нем. *warm*. Штрајтберг¹⁶ не ја допушта можноста од и.-е. *guh* да се добие герм. *w* па едноставно ја отфрла оваа етимологија. Хирт¹⁷ е помалку категоричен. Тој вели дека герм. *gw* се чува само по назал, во почетокот на зборот е *w*, а во средината на зборот е *w* или *g*, без да ги прецизира условите за таа дистрибуција. Лејн¹⁸ смета дека герм. *gw* во почетокот на зборот пред *a* од герм. *o* во германските јазици дава *w*, што значи дека ја прифаќа етимологијата на ст.-в.-нем. *warm* што ја дава Крае. Во средината на зборот, според Лејн, се чува само лабијалниот елемент. Формите гот. *hneiwan* (се наклонува), ст.-в.-нем. *(h)nigan* ги толкува на тој начин што ги изведува од корени со различни суфикси. Првата од **knei-g^{uh}*, а втората од **knei-gh-*. Зеболд¹⁹ ги наведува следните рефлексии на и.-е. *guh*: во почетокот на зборот *b*, освен пред *u* кога се јавува *g*. На пр. гот. *brimnan* од и.-е. **gyhr-nu-* (гори, свети), кој потекнува од коренот **gyher-/gyhor-*; гот. *banja* (рана), ст.-англ. *benn*, ст.-сакс. *beni-wunda*, ст.-в.-нем. *bano* (убиец) од и.-е. корен **gyhen-/gyhon-*. Пред *u* рефлексот е *g*: ст.-англ. *gūd* (борба), ст.-сакс. *gūdea*, ст.-в.-нем. *gund-fano* (бојно знаме), од истиот корен. Во средината на зборот, пред *t* рефлексот е *h*: гот. *leihts*, ст.-англ. *leoht*, ст.-в.-нем. *lihti* (лесен); по назал останува *gw*, кое пред *u*, *ō*, *j*, *r*, *l*, *n* може да се упрости во *g*. Тука спаѓа готската форма *sigggwan*, ст.-англ., ст.-сакс., ст.-в.-нем. *singan*; пред назал, ликвид или полувокал се јавува *w* (или *u*), на пр. ст.-в.-нем. *nioro* од и.-е. корен **neg^{uh}-rōn-* (бубрези), гр. *νεφροί* (бубрези), герм. корен **neurōn*. Пред вокал се јавува *w* или *g* и тоа пред *u*, *i*, *ō* *g*, а по *e*, *i*, вклучително и *i*-дифтонзите, се јавува *w*²⁰.

5. Заклучок

Шаренилото на сите овие теории всушност зборува за отсуство на една солидна теорија за рефлексите на и.-е. лабио-велари во гер-

¹⁵ H. Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft*, I, S. 91.

¹⁶ W. Streitberg, цит. д., стр. 123, заб. 3.

¹⁷ E. Hirt, *Handbuch des Urgermanischen*, I, S. 107.

¹⁸ G. Lane, *The Labiovelars*. . . , pp. 23—26.

¹⁹ E. Seebold, *Die Vertretung von idg. g^{uh} im Germanischen*, SS. 104—135.

²⁰ Примери за ова во цит. д., стр. 119—128.

манските јазици. По сè изгледа дека и создавањето на една ваква теорија е неможно поради едноставниот факт што етимологиите на зборовите кои, наводно, содржат лабио-велар, се несигурни. Типичен пример овие корени да се толкуваат на различни начини е и.-е. корен **g^uher-/g^uhor-* (гори, свети). Од овој корен Крае го изведува германскиот збор *warm*. Штрајтберг ја отфрла оваа етимологија, но смета дека иницијалното *w* во овој збор е добиено по пат на аналогија, „со израмнување на е-форми со о-форми“²¹. Имено, *w*, според Штрајтберг, би можело да се добие од коренот **g^uher-*, но не и од **g^uhor-*, а бидејќи *warm* се добива од **g^uhor-*, кое би требало во германски да даде **garm*, додека од **g^uher* би требало да се добие **werm*, тогаш формата *warm* е добиена од **g^uhor-*, меѓутоа иницијалното *w* е добиено по аналогија од коренот **g^uher-*. Зеболд²², меѓутоа, ја отфрла и оваа аналогија, па зборот *warm* го изведува од и.-е. корен *uer-*.

Во една поранешна статија²³ авторов на овие редови укажа на еден евидентен паралелизам меѓу и.-е. корени кои почнуваат со *gu*, *gh*, и *guh* и оние со *bh*. Овој паралелизам се јавува во рамките на еден јазик, а уште повеќе ако се споредуваат и други јазици. Така дилемата дали од и.-е. корен **g^uher-/g^uhor-* потекнува нем. *warm* или *brennen* одн. дали на нем. *warm* (топол) или *brennen* (гори) одговара македонското *ioru*, всушност претставува дилема дали тука имаме два различни корени *g^uhor-* и *bher-* (мак. *ioru* < и.-е. **g^uhor-*, нем. *brennen* < и.-е. *bher*, одн. *bh₁-en-*) или дури и три: *uer-*, при што немското *warm* би се доближило до македонското *вари*, или и.-е. *guh* може да даде повеќе рефлексии во еден јазик, на пр. *w*, *b*, *g* во немскиот (*warm*, *brennen*, ст.-в.-нем. *gund-fano*), *g*, *v* во македонскиот (*ioru*, *вари*). Во македонскиот дури би можело да се претпостави и трет рефлекс, *б*, во зборот *в-бруйи* < и.-е. *guh₁-eu-t-* во значење: запече, зацврвени од печење, гори (од температура).

Ако се одлучиме за можноста од и.-е. *guh* да добиеме два одн. три рефлекса, кои се всушност два одн. три алофони на и.-е. фонем *guh*, тогаш веднаш се поставува прашањето за комплементарната дистрибуција на тие алофони. Меѓутоа од она што досега го изложивме се гледа дека тоа не е можно. Ако од на пр. *guh₁her-/guh₁hor-* го изведеме нем. *warm*, нешто што е сосем логично²⁴, тогаш треба од и.-е. *guh₁en-* (удира, убива) да се изведе гот. *winja*, ст.-в.-нем. *winne* (пасиште, одн. место каде што се гони добитокот), нем. *Wunde* (рана одн. исеченица), македонското *ioni*, *жне* (одн. сече). Меѓутоа, од првиот корен уште и нем. *brennen* (гори), а од вториот и ст.-в.-нем. *bano* (убиец) и *gund-* (борба). Како што се гледа од овие примери не постои критериум за комплементарна дистрибуција. Тоа го покажува и македонскиот јазик:

²¹ W. Streitberg, цит. д., стр. 123, заб. 3.

²² E. Seebold, Die Vertretung. ., S. 115.

²³ Македонски јазик, год. 22, стр. 81—86, 1971.

²⁴ H. Hirt, Grammatisches und Etymologisches, II. Zar Vertretung der Labiovelare, SS. 312—313.

од *gūher-/gūhor-* може да се изведат зборовите *īree*, *vrīe* и *в-бруѝи*. значи три алофони во иста околина. Овој факт, меѓутоа, зборува дека тоа, всушност, не се три алофони, туку три посебни фонемии и дека зборовите со различни иницијални консонанти потекнуваат од три различни корени: **gūher-*, **bher-*, **uer-* одн. *gūhen-*, **bhen-*, **uen-*.

Но, поставувајќи го проблемот врз оваа основа, тешкотиите не се отклонети. Нов проблем настанува во разграничувањето на значењата на паралелните корени, со, на пример, иницијално *gūh* и *bh*. Еве неколку примери: Според Зеболд²⁵ треба да се прави грижлива разлика меѓу корените **gūher-* и **bher-*, при што првиот би требало да значи „пече (на жар)“, „добива кафеава боја“, а вториот „гори“, „мириса“. Според каков критериум да се прави таа разлика? Дали немскиот збор *Bär* (мечка), ст.-в.-нем. *bero* да се изведе од и.-е. корен **bher-* со значење „кафеава“ или од **ghuer-*, па да се поврже со ст.-сл. збор *звѣрь*.

Поради неможноста да се лимитираат значењата на и.-е. корени не може да се одреди ни дистрибуцијата на алофоните. Така, како што видовме погоре, според Зеболд нем. *warm* не потекнува од **gūhor-*, туку од **uer-*, бидејќи според него, од и.-е. *gūh* во почетокот на зборот може да се појават само алофоните *g* (пред *u*) и *b* во сите други позиции. Тој, меѓутоа, вели: „Ова решение не е толку задоволувачко, но мораме да признаеме дека ст.-в.-нем. *habēn* и лат. *habēre*, и покрај потполното согласување во градбата и значењето, фонетски не може да се сведат под ист именител, туку се само варијанти“²⁶. Лејн, од своја страна, го вели следново: „Според мене овде имаме нормален развиток на иницијалното *gūh* во германски пред *o*, *ō*, а веројатно и пред предните вокали, како и пред *a*, *ā*. А тоа е: звучниот спирант се губи пред лабијалот во пра-германски иницијално исто како и во интервокална позиција“²⁷. Значи, според Лејн, добивањето на германското *w* од и.-е. *gūh* во наведените услови е нормално.

Овие опречни сфаќања за дистрибуцијата на алофоните на лабиовеларите, особено за лабиовеларот *gūh*, наведува на мисла дека тие страдаат од произволности во толкувањето на опсегот и значењето на и.-е. корени со лабиовелари. Меѓутоа, едно нешто е јасно. И.-е. лабиовелари се нестабилни во речиси сите и.-е. јазици и се распаѓаат на своите составни фонетски делови, на еден билабијал и еден гутурал. Бидејќи во германските јазици веќе постојат фонемите *w* (билабијал) и *g* (гутурал), алофоните од и.-е. *gūh* (а тоа важи и за останатите и.-е. лабиовелари) се фонемизираат на тој начин што се мешаат со веќе постојните фонемии и ја делат нивната понатамошна судбина. Билабијалниот алофон од и.-е. *gūh* се меша со два германски фонемии *b* < и.-е. *bh*, која во почетокот на зборот дава *b* (оттука нем. *brennen* итн.) и со билабијалот *w* < од и.-е. *u*, кој иницијално останува *w* (оттука нем. *warm*). Значи и.-е. корен *gūher-* во германскиот се распаднал

²⁵ E. Seebold, цит. д., стр. 114.

²⁶ Истиот, цит. д., стр. 115.

²⁷ G. Lane, *The Labiovelars*, p. 24.

на корените **bher*, **uer* и **gher* (од последниов корен во германските јазици не потекнуваат зборови). Слично е со и.-е. корен **g^hhen*- кој во германскиот се распаѓа на **bhen*- (оттука ст.-в.-нем. *bano* = убиец), **uen*- (оттука ст.-в.-нем. *wundo* = рана) и на *ghen* (оттука ст.-в.-нем. *gund-fano* = бојно знаме).

Сосем исто се случува и со и.-е. *g^h*. Во германскиот овој и.-е. фонем се распаѓа на алофоните *k* и *w*, кои се фонемизираат мешајќи се со веќе постојните фонеме *k* и *w*. Така од и.-е. корен **g^huel*- се добива коренот **gel*- (студен; оттука нем. *kalt*) и **uel*- (се тркала, осебујно се движи; оттука нем. *Welle* = бран, *wallen* = врие). Со оглед на тоа дека консонантската група *kw* во германските јазици е можна, овие два фонема може да стојат и еден до друг па се јавуваат и форми како *quellen* (извира). Оваа форма може да се сфати како да потекнува од контаминиран германски корен *k^wel* од германските корени **kel*- и **wel*-.

ЛИТЕРАТУРА

1. Zupitza E., *Die Germanischen Gutturale*, Berlin, 1896.
2. Streitberg W., *Urgermanische Grammatik*, Heidelberg, 1963.
3. Prokosch E., *A Comparative Germanic Grammar*, Baltimore, 1938.
4. Lane G., *The Labiovelars before ö in Germanic*, in: *The Journal of English and German Philology (JEGPh)*, pp. 17—26.
5. Krahe H., *Germanische Sprachwissenschaft, I*, Berlin, 1956.
6. Lane T., *Pure Labials from Labiovelars in Germanic*, *JEGPh*, 38, pp. 184—200.
7. Sievers, *Zur Accent- und Lautlehre der Germanischen Sprachen*, in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*, 5, SS. 63—163.
8. Bennett, *Pre-Germanic (p) for Indo-European (k^w)*, in: *Language*, 45, Nr. 2, pp. 243—246.
9. Hirt E., *Handbuch des Urgermanischen, I*, Heidelberg, 1931.
10. Seehold, E. *Die Vertretung idg. g^h im Germanischen*, in: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*, 81, SS. 104—133.
11. Hirt H., *Zur Vertretung der Labiovelare*, in: *PBB*, SS. 312—315.

Душко ТОМОВСКИ

THE LABIO-VELARS IN THE GERMANIC LANGUAGES

(S u m m a r y)

Because of their uncertain etymology it is impossible to determine the reflexes of the I.—E. labio-velars in the Germanic languages, that is, to find out the complementary distribution of their allophones. The author considers that the I.—E. labio-velars, being unstable compound sounds, disintegrate into allophones consisting of, and fall together with the already existing phonemes. So, they create new roots, which are semantically close to, or fall together with the already existing roots of the same form.

According to the author, instead of looking for the dubious distribution of the allophones it is more advisable to find out the roots into which they disintegrate. By doing so it is not necessary to separate semantically such close words as *warm*, *brennen*, or *kalt*, *quellen*, *Welle*.